

Др Светлана Шеатовић
Институт за књижевност
и уметност, Београд
svetlana.seatovic@gmail.com

821.163.41.09 Андрић И.
https://doi.org/10.18485/ai_andric.2018.ch3

БРЂАНСКА ТУГА И УМЕРЕНОСТ ПРИМОРЈА – АНДРИЋЕВ ЈАДРАН¹

У тексту се анализира Андрићева перцепција Јадрана и мора са аспекта човека копна. То је сусрет две културе (динарске и приморске) које Андрић и његови јунаци перципирају као облик судара ниже и више цивилизације. Прве Андрићеве песме носе печат тамнице, али и светлости која допире са мора. То је биографски аспект уграђен у дело као део искуства проведеног у тамници у Сплиту. Највећи део рада биће посвећен анализи приповедака („Жена на камену“, „Летовање на југу“, „Два записа босанског писара Дражеслава“, „Занос и страдање Томе Галуса“, „Робиња“, „Сусрет“, „Дубровачка вејавица“) и есеја („Летећи над морем“, „Сан о граду“) који тематизују културолошку перцепцију Јадрана из позиције човека копна (Босне). За Андрића је овај сусрет два културна модела био од посебног значаја и ми ћемо користећи антрополошке и географске студије (Џвијић) и студије културе указати на тај митски судар копна и мора.

Кључне речи: култура, Балкан, Јадран, Медитеран, море, сунце.

¹ Текст је резултат рада на научном пројекту *Смена њоеџичких ѡпарадиѡми у срѡској књижевносѡи 20. века-наѡионални и европски конѡексѡи (178016)* у Институту за књижевност и уметност који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Изведите човека из балканских планина на море, и ви сте отворили један опојан празник са радосним свитањем и неизвесним сутоном. Жеља за морем изгледа да се сакупљала и расла кроз поколења, и њено остварење у једној, нашој, личности жестко је као експлозија. Излазак једног племена на море, то је почетак његове праве историје, његов улазак у царство већих изгледа и бољих могућности. Тај одлучни час у историји врсте понавља се сваки пут у историји појединца при првом додиру са морем, само у другом облику и мањем обиму. (Андрић 2011:11)

Наведеним цитатом Иво Андрић је у путописно рефлексивном есеју „Летећи над морем“ још 1932. године дао оквирну дефиницију сусрета човека залеђа, Босне са морем као новом и вишом цивилизацијом. Андрићева перцепција Јадрана и мора са аспекта човека копна и балканских планина је сусрет две културе које Андрић и његови јунаци у приповеткама перципирају као облик судара ниже и више (друге) цивилизације.

1.1.

Иво Андрић се осврће на море кроз прве песме објављене после рата *Ex Ponto* и *Немири*, али море и светлост у овим песмама имају аутобиографски контекст јер је реч о Андрићевим алузијама на боравак у сплитској тамници 1914. године. Прве Андрићеве песме носе печат тамнице, али и светлости која допире са мора. То је биографски аспект уграђен у дело као део искуства проведеног у сплитском затвору. За Сплит Андрић ће рећи да је то град коме је „Босна мору дала своју снагу, а море Босни своју љепоту“ (Андрић 1997:24). Ипак, комплекснија свест о односу човека балканских простора и мора развија се од двадесетих година 20. века у Андрићевим есејима. Томе поред ратног искуства који је овог писца

померио и на море доприноси и чињеница да се формира Краљевина Југославија у којој је Далмација са њеним веома инспиративним острвима (Хвар, Корчула) представљала уточиште са богатим културним наслеђем.

Прве Андрићеве песме носе печат тамнице, али и светлости која допире са мора. То је аутобиографски аспект уграђен у дело као део искуства проведеног у тамници у Сплиту. Низ Андрићевих приповедака и записа тематизује културолошку перцепцију Јадрана из позиције човека копна (Босне). У ту групу приповедака улазе следећа дела: „Предвечерњи час“ (1961), „Два записа босанског писара Дражеслава“ (1963), „Тренутак у Топлој“ (1963), „Сусрет“ (1969), „Дубровачка вејавица“ (1968/1969), „Занос и страдање Томе Галуса“ (1931), „Робиња“ (1976). Највећи део тих приповедака настао је после Другог светског рата и представља јасну развојну линију која почиње биографским искуством писца затвореног у сплитску тамницу 1914. године преко ратног боравка на Јадрану, нове антрополошке и културолошке свести о два света, копна и мора. У есејима „Летећи над морем“ (1932), „Сан о граду“ (1923) и приповеци „Занос и страдање Томе Галуса“ (1931) између два рата Андрић износи прве идеје које ће бити метафизички и онтолошки оквир за његове јунаке у приповеткама насталим после Другог светског рата.

1.2.

Андрићеву перцепцију Јадрана можемо поделити у неколико фаза. Прву би представљали песнички² радови *Ex Ponto* (1918) и песме у прози *Немири* (1920)

2 Видети рад о улози соларног мита и феномену светлости у првим песничким делима Иве Андрића у: Marija Mitrović, „Il sole mediterraneo nella poesia di Ivo Andrić“, *Il SoleLuna press gli slavi meridionali II*, ur. Ljiljana Banjanin, Persida Lazarević Di Giacomo, Sanja Roić, Svetlana Šeatović, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2018, 169-182.

подстакнути аутобиографским искуством и они носе општи став заточеног и прогоњеног човека коме је море једини излаз из таме ратног периода и сопствене таме унутрашњег света. Другу фазу видимо у есејима, записима „Сан о граду“ (1923), „Летећи над морем“ (1932) и приповеци „Занос и страдање Томе Галуса“ (1931). Између два рата Андрић као да поставља обресе основног питања о односу човека копна, Босне и Јадранског мора. Трећу и најсложенију етапу Јадрана као културолошког и антрополошког феномена Андрић ће развити у приповеткама од педесетих година: „Предвечерњи час“ (1961), „Два записа босанског писара Дражеслава“ (1963), „Дубровачка вејавица“ (1968/1969), „Робиња“ (1976). Посебну медитеранску струну у којој се преламају интроспективни светови јунака уз море, које је само из контекста познато као Јадранско море откривамо у „Жени на камену“ (1954) и „Летовању на југу“ (1959). У раду „Понори од сјаја Андрићевих јунака“³ писали смо детаљно о феномену светлости, мора и самоће у ове две приповетке са посебним освртом на триптих „Јелену, жену које нема“ јер припада веома блиском фантазмагоријском свету ове две медитеранске и психолошке приповетке. Тако можемо и хронолошки да пратимо Андрићев однос према Јадрану као посебној културној и антрополошкој целини која је колико привлачна, толико и контардикторна за свест човека босанских планина. Уз низ сложених аспеката који формирају свест јунака Андрићевих приповедака треба имати на уму и чињеницу да је писац⁴ своје последње деценије проводио у кући у

3 Видети: Светлана Шеатовић Димитријевић, „Понори од сјаја Андрићевих јунака“, *Свеске др. 33/2016*, 2016, стр. 107-128.

4 Жанета Ђукић Перишић као врстан познавалац Андрићевог живота и дела описује пишчеву занетост морем још од 1913. године да би од 1961. године део године проводио са Милицом Бабић и њеном мајком у кући коју купује у Херцег Новом. Међутим, та кућа неће бити само место у које ће одлазити Андрић са

Херцег Новом где се посебно бринуо о бројним врстама медитеранског биља, тражећи мир и спокој са супругом Милицом Бабић у позном животном добу. После Другог светског рата Андрић је као већина београдских уметника (Александар Вучо, Душан Матић, Милан Дединац, Петар Добровић) проводио зиме на Хвару које су биле стециште београдских уметника. О томе искуству казује Љуби Јандрићу 1973. године:

Више не волим зими отићи на Хвар. Често сам тамо боравио са Роћком, Вучом и другима. Али сада не идем, окупи се на острву пола Београда, па имам утисак као да сам на Теразијама. Али, морам признати, такве лепоте нема надалеко на свету. Провести

супругом. Биће то прави мали медитерански забран и то време ће донети нову и последњу етапу приповедака везаних за Дубровник, Јадранско море и улогу светлости и топлоте. У тексту „Андрић и море“ Ж. Ђукић Перишић пише: „Пролеће 1961. године Андрић и Милица Бабић проводе у Херцег Новом, који их је привукао својом лепотом. На самој капији бококорског залива, месташце са прегршти кућица, црквом и гробљем, постаће Миличин и Андрићев последњи заједнички забран, уточиште у смирају живота, топла оаза мира и радости које је све мање. Ту ће, заједно са пријатељима, сликарем Војом Станићем и његовом женом, шетати обалом до манастира Савина, понекад пловити барком преко, до Њивица и Роса, или даље, до Пераста, Котора и Тивта, до полуотока Луштица, до села Моровића или до Молунта[...] Тада ће брачни пар Андрић одлучити да себи купи или сагради кућицу на обали Јадрана. Учиниће то неколико година касније. Саградиће омалену кућу манастирске једноставности, без сувишних детаља, чистих линија, складну и пријатну, на Топлој, надомак Игала. Андрић има собу на првом спрату, Миличина мајка има своју собу. Међутим, најлепша им је тераса на спрату са које се виде капије Боке. Милица је замислила и тропску башту у којој ће полако садити ретко и егзотично биље – у једном тренутку врт ће имати 51 различиту врсту.[...] Ужива да залива цвеће, плива у раним јутарњим сатима, са женом и таштом пије прву јутарњу кафу на сеновитој тераси у приземљу“ (Ђукић Перишић 2013:499-500).

јануар и фебруар на Хвару, то је највећа благодат коју човек може себи да приушти. Међутим, не верујем да је такав рај поуздан савезник за онога ко мисли на стварање. (Јандрић 1977: 287)

За ову прилику највећу пажњу ћемо усмерити најпре на есеј „Сан о граду“ који је објављен 1923. године. То је апотеоза „господству и слободи као најдостојнијим људским сновима“ у граду некадашњој републици, али и свест о судару босанског и херцеговачког крша са морем. По први пут Андрић у свом опусу указује на ове сударе у географском и културолошком виду: „Замислите да се раздеран, стрм и оштар босански пејзаж и херцеговачки крш тање и профињују на свом путу према мору, док се не сложе у масивну али фини и озбиљну линију – то је Срђ“ (Андрић 2011: 125). После јасне географске линије Андрић одмах прелази на језик као базичну тему идентитета: „Замислите наш говор како се из Босне, преко Херцеговине, глати и мекша, док не стигне у Жупу дубровачку, где га сељакиње говоре с лепотом и достојанством краљица“ (Андрић 2011: 125). У том сну о граду Андрић као и Црњански у путописима по острвима, а посебно у путопису о Сплиту насталом у истом периоду указује на исту цивилизацијску линију, како чобани са планина бацају своје мешине и уче се да тргују и стичу. Црњански ће и у путопису есеју о Дубровнику изнети веома сличан став као Андрић: „[...]и врати се да се смирим, наслонивши плећа опет на брда своје земље, и одморим се од све те промене и празнине света, од све те помаме за туђином, под својим Срђом. Тада нисам ни слутио да ћу на нашој обали наћи град који ће ме дубином неба и тишином живота, лепотом биља и ноћних сазвежђа својих, примирити“ (Црњански 1995:203). Овако је пи-

сао Црњански у путопису „Дубровник“ 1927. године. Андрић ће као и Црњански пронаћи сударе географије, али и господство којим се на нашим просторима могу умекшати гласови наших „Словина“. Тек „Примивши веру и цивилизацију тога времена они – граде“ (Андрић 2011: 125) Дубровник за Андрића постаје метафора Града именованог великим словом јер то је град у коме се оштре линије вајају, а глуви крш и безумно море стварају своје место у коме приповедач види најлепши допринос човека у изграњи, али и месту где су игра, плес и уметност имали погодно тло за развој људске мисли. Андрић у апотеози Дубровнику, синониму града који је радом, мудрошћу и законима постигао славу и богатство указује на феноменологију градње коју ће развијати у целокупном делу („Мост на Жепи“, *На Дрини ћуџија*) сугеришући нам да све што има неки смисао остаје иза нас у оквирима архитектуре и уметничких дела. Клањајући се „вјери, господству и слободи“ док чита Ива Војновића Андрић поставља обриси тог света ка коме ће се спуштати његови јунаци из крша и планина. У есеју „Летећи над морем“ из 1932. године који смо већ цитирали у уводном делу рада Андрић повлачи јасну линију судара човека балканских планина са морем као експлозијом. Идеја о изласку једног племена на море је „[...] почетак његове праве историје и улазак у царство већих изгледа и бољих могућности“. Дакле, опет у контексту Црњанског и његових есеја о Сплиту и Дубровнику налазимо јасну и књижевноисторијску корелацију идеја два млада писца богатог предратног искуства. Међутим, Андрић ће тај излазак на море једног племена јасније развити тек у приповеткама после Другог светског рата. Црњански ће остати на својим позицијама и ту везу са морем ће само описати као облик сећања и промишљања у *Ишаци и коменџарима* 1958. године.

Андрић феноменологију преласка са копна на море види као „важан пут одуховљења“ јер се изласком на пучину „путује ка савршенству“. У овом фантазмагоријском есеју Андрић трансформише чак и планинско биље у нежну флору медитеранског поднебља: „Оморика постаје кипарисом, планинска дивљака слатком смоквом, а безимена трава рузмарином“ (Андрић 2011:12). Горчина морске воде је здрава јер је лек и опет пут ка савршенству. После флоре и географије Андрић прелази на унутрашња духовна стања која се лече уз море. Као и Црњански који ће казати у „Нашим небесима“ да у Дубровнику су небеса „Без и једне појаве туге“ тако ће Андрић указати на антрополошку особину човека копна називајући га „брђанском тугом“ коју ће излечити море:

Поверите вашу брђанску тугу мору; оно је бескрајно и неодољиво као непрестан позив на даље путовање. Ту на каменој ивици, на поглед мора, умукла је наша брђанска песма и завршила ускликом задивљеног изненађења. Постајемо лаки и вешти. Бродимо. (Андрић 2011: 13)

Овим идејама о тузи која се лечи уз море или местима где нестаје „брђанска туга“ Андрић и Црњански потврђују Цвијићеву тезу о „одсуству фаталистичке резигнације којом је захваћено становништво Балканског полуострва“ (Цвијић 2006: 142). „Летећи над морем“ је фанатмагоријски, али дубоко етнопсихолошки есеј који синтетише менталитет динарског човека са светом Приморја у коме се баш кроз језик, говор, и песму препуну туге трансформише људско биће у духовни свет радости, лакоће, трајања: „Талас постаје крило. Бивамо бестелесни и срећни. Летимо“. Професор Норгес у „Летовању на југу“ доживљава такав фантазмагоријски ефекат у коме нестаје на пучини радостан пењући

се светлосним степеницама, као и оперска певачица Марта у приповеци „Жена на камену“ доживљава унутрашњу трансформацију и интроспекцијом превазилази страх од старости, самоће, пропадања тела уз светлосне траке на мору. „Летећи над морем“ је језгровито, имагинарно, али психолошко и етнографско упориште Андрићевог поимања мора и човека. У само једној реченици Андрић нас асоцијацијама враћа на аутобиографско искуство јер осећај лакоће и летења у свету без граница који се пружа поред мора чуо је „[...] чији је шум чуо један испосник у тишини своје ћелије“. Дакле, готово двадесетак година касније Андрић се осврће на своје искуство проведено у ћелији 1914. у Сплиту. Међутим, ти нејасни шумови који трају између самца човека и тишине према Андрићу указују на крај пута. Дакле, море је оно које нас доводи до ослобођења свих наноса искуства, „брђанске туге“ и води нас у самоћу која уз помоћ наших чула нас доводи „у пределе где се не зна ни за звук ни за тишину“. Због тога Андрићева визија мора и изласка на море значи нову и вишу цивилизацију, свет у коме се гради, уметност има плодно тле, али се људско биће сада растерећено враћа себи и у тој самоћи и интроспекцији налази пут до савршенства и вечности, „унутрашњих океана“ које превазилазимо када се отиснемо од земље. Такву врсту самоспознања имаће професор Норгес и Марта. Другу врсту сусрета динарског света и господства развиће Андрић у осталим приповеткама о босанском писару Дражеславу, дубровачкој вејавици, робињи и осталим јунацима миллом или силом доведеним на море. Негде између ових типологија стоји приповетка „Занос и страдање Томе Галуса“ која је настала на основу краће приповетке „Искушење у ћелији број 38“. Тома Галус је јунак који стиже са тропских мора у тршћански залив управо пред поче-

так Првог светског рата и његов положај представља и сусрет са Јадранским морем у тренутку када се очекује рат са Србијом. Тома Галус као и симболика имена Тома и петао указује на прерани глас човека који ће обавијен топлином тропских мора бити на погрешном месту у погрешно време на коме ће изговорити погрешну реч „Осана..осана“ што ће га одвести у затвор. Несумњиве су овде опет Андрићеве аутобиографске линије које спајају јунака са морем, ратом и хапшењем невиног човека. Због тога би ова приповетка била најближа низу асоцијација из поезије, а Трст је само једна од локација на Јадрану.

1.3.

Културолошки и антрополошки најсложенији је сусрет у приповеткама објављеним пред крај живота или чак постхумно објављеним из рукописа. Језгро свих ових типова приповедака везаних за Јадранско море проистиче из есеја „Летећи над морем“ и „Сан о граду“. Андрић је, како је до сада већ потврдила Злата Бојовић, историјску основу за лик писара Дражеслава Бојића пронашао у архивским материјалима. Писар Дражеслав је јунак који повезује низ приповедака објављених од 1961. године („Предвечерњи час“, „Два записа писара Дражеслава“, „Дубровачка вејавица“, „Сусрет“). Злата Бојовић је утврдила историјску основу овог јунака казујући да је то историјска личност из 14. века, писар бана Твртка кога је преузео од стрица бана Стјепана Херцега:

Босански писар Дражеслав Бојић био је историјска личност 14. века и један у низу познатих дијака ћирилских повеља. Истакао се као писар бана Твртка, који га је преузео од свога стрица, бана Стјепана.

Према стручној анализи повеља које су настајале у канцеларији босанског бана, види се да их је дијак исписивао са мајсторском вештином [...] До тих података дошао је и Иво Андрић преко одговарајуће литературе и објављених повеља 1353, 1366, 1367. године. (Бојовић 2017: 21)

На основу Андрићевих бележака из дубровачких и млетачких архива Злата Бојовић закључује да је део грађе требало да буде уграђен у обимније дело о Херцегу Стјепану, али да је писац оставио податке за само неколико приповедака са тематиком Дубровника и писара Дражеслава, човека Босне и копна.

„Предвечерњи час“ је приповетка која је објављена 1961. године и представља увод у мали приповедачки циклус који повезује босански писар Дражеслав у изасланству у Дубровнику. Двојство у јунаку Дражеславу је двојство човека који носи менталитет динарског типа личности жељан да се приклони атмосфери и навикама дубровачког миљеа, климе и друштвених навика. Насупрот уморног и незадовољног писара Дражеслава, онога који носи „брђанску тугу“, стоји лекар Италијан, весео, румен, умерен као представник Медитерана. Док дубровачки лекар Италијан саветује Дражеслава шта је мера здравља и среће у животу кроз унутарњи монолог, Дражеслав се сећа обилне хране из Босне, туге која га опхрвава и којој не може да нађе правог узрока. Лекар Италијан је образац медитеранске филозофије умерености, усклађености човека са собом и светом око себе, позитивним ставом према свету и себи. То је та савршена мера медитеранског света који је изнедрио из предсократовске филозофије да је човек мера ствари у којој се живи дан полако и свему се зна време и обим како би се живело дуго и безболно. За Дражеслава живот се „[...] искварио и замрачио, свуда, тамо горе у Босни и

овде на мору“ (Андрић 2011: 90). Насупрот дубровачком достојанству које Дражеслав проклиње је простота његове Босне. Веома прецизно Дражеслав види очима странца из Босне негативну слику Примораца госпара. Све што је Андрић хвалио у есеју „Сан о граду“ сада Дражеслав мрачан и невољан види као превару и то је простор имаголошког виђења другог света и друге цивилизације са позиција негативне културолошке тачке гледишта. Покушај Бошњака горштака да постане део света Примораца госпара у перцепцији Дражеслава је немогућа јер и када се стекну сва богатства и купе палате као њихове и прихвате манири њихових кројача, језик, култура опет „[...] тек онда видиш колико има од тебе до њих“ (Андрић 2011: 93). Дакле, покушај трансформације и прилагођавања тој другој приморској цивилизацији осуђен је на пропаст. Дражеслав је као ментално нестабилна личност већ у наредним пасусима приповетке окретао позицију ја и они, они и ја суочавајући се са чињеницом да и када се врати у мрачну Босну зна да ће жалити за благим зимама и сланом водом. Позиција писара Дражеслава је место човека који је покушао да се одвоји од копна и приђе мору, човека на међи који се дистанцирао од свог динарског света, а никада није постао део медитеранске умерености и углађености. Заувек је остао странац и усамљеник „у земљи под јужним небом“. Феномен Дражеслава је митски однос копна и мора у коме је човек варљиво биће јер између та два елементарна стања мора се бити на једној или другој страни. Босански писар Дражеслав је остао у процепу између копна и мора и отуда сва дубина његовог незадовољства. Цвијић потврђује да су досељеници у јадранске области стизали између 15. и 18. века бежећи од турске власти и да су припадали патријархалном, динарском становништву „[...] ерског

варијетета и говорили огромном већином штокавским дијалектом. Они су донели чисто српске особине. То су многобројни ускоци или пребези“ (Цвијић 2006: 122). Тиме нам Цвијић, као и Андрић, потврђује могућност сеобе, али наука каже да се то динарско становништво адаптирало и да је пет шестина прешло са православне на католичку веру (Цвијић 2006: 123). У приповеци „Два записа босанског писара Дражеслава“ Андрић прибегава још прецизнијем виђењу Дубровчана очима писара Дражеслава. За босанског писара Дубровчани су двојни људи, двосмислени и дволични јер живе и на копну и на мору, свему су дорасли и та врста њихове спретности у животу, трговини је још једна од дубоких разлика између нас и њих. Овакви ставови су веома блиски Цвијићевим анализама становника Дубровника за које каже да су сачували дух предузимљивости, склоност за књижевност, префињен укус и да се одликују „благошћу и уљудношћу, углађеношћу, тактом и разборитошћу“. Перцепција приморског света усмереног на Дубровник и његове госпаре босанског писара Дражеслава доводи у несигуран положај јер је сигуран само у једну константу овог света, а то је безусловна вредност перпера коме се клањају Дубровчани. Он ће закључити: „Променљивост је начело овог живота на два елемента, на земљи и води. И док те твој дубровачки преговарач убеђује у нешто, никад не знаш да ли говори с копна или с мора“ (Андрић 2011: 98-99). Напокон, као једну од најгорих црта Дубровчана Дражеслав види грамзљивост која је прерасла у карактерну особину јер живот и на копну и на мору тражи стално стицање и чување стеченог. У тој игри између копна и воде десило се оно што Дражеслав приписује свим људима у приморским градовима и републикама: „[...] да многи од њих постигну оно што су хтели, а изгубе себе“ (Андрић 2011: 100). Тако се у првом запису писара Дра-

жеслава губи једна од идеја из „Сна о граду“ или из есеја „Летећи над морем“ у којима је силазак у море улазак у вишу цивилизацију бољих могућности. Уместо есејистичког позитивно конотираног става према приморју сада се критикују особине приморског света као света који је ту на мору изгубио себе пред могућностима сталног стицања материјалног богатства. Врло је занимљиво да Јован Цвијић у *Психичким особинама Јужних Словена* издваја „Јадрански варијетет“, а посебну пажњу поклања особинама Дубровчана. Већ у општим назнака Цвијић каже да се словенско становништво прилагодило животу уз море: „Ово се јужнословенско становништво изменило под утицајем мора и медитеранске климе: једино су се међу Словенима неке групе из ових крајева прилагодиле медитеранском начину живота, тако да дају чувене морнаре“ (Цвијић 2006: 118). У посебне особине приморског становништва у односу на динарски варијетет Цвијић истиче одсуство „фаталистичке резигнације“ толико типичне за људе далматинског залеђа. Цвијић каже:

Као свеколико европско медитеранско становништво, тако и ово приморско, нарочито са далматинског приморја, одликује се живахношћу и гипкошћу [...] Лако се сналази у разним приликама у животу и у разним начинима мишљења и делања. Али се понекад чини да оно више воли да постигне циљ и да сачува своје интересе и правом мудрошћу и вештим маневрисањем него отвореном борбом. (Цвијић 2006 :142)

Када се читају ове приповетке и есеји чини се као да је Андрић био изврстан антрополог колико и сам Јован Цвијић или је био подстакнут његовим студијама.

У другом запису писара Дражеслава есејистички се приступа проблему напуштања родног тла у планинским пределима и адаптацији у приморју. У бићу

човека је да не може јасно да наслути тежину свих промена приликом одласка из завичаја. Тема одласка или својевољног егзила у другу цивилизацију је једна од највећих тема 20. века у књижевности и у овом запису Дражеслава она се приказује у микросвету. Дражеслав у приповедачком ми наговештава како је релативно лако отићи са копна на море, могуће је и брзо прилагођавање, али после извесног времена у човеку расте осећање дуга и изневерености која води у потиштеност. Тако се мистификује психолошки профил јунака који напушта копно и постаје део мора које уноси сталне преображаје у човека. Због тога се у општем есејистичком тону приповедачког „ми“ дефинише мучна ситуација када се напусте планине Босне и издају зарад нове и боље цивилизације, али као облик колективног искуства. Андрић потенцира аутохтоност човека и родног простора, његову истинску синтезу јер одвајањем људско биће губи своју почетну базичну тачку која је поред било каквих материјалних богатстава извор незадовољства. Мењајући тачку гледишта Дражеслав поставља могућност да се оде опет у босанске горштакче пределе, али тада ће и језик бити другачији иако је реч само у једном самогласнику:

Често нам се учини да из њихових горштакких речи и покрета бију шумски мрак и планинска чамотиња. Тежина и строгост у свему, а не видиш чему ни зашто, кад је очигледно да се може живети и лакше и једноставније и безбрижније. Блаже и правичније судиш Приморце и њихов начин живота. (Андрић 1997: 104)

Обрнута перспектива виђена сада очима човека који је једним делом постао Приморац, а рођењем је из Босне, поставља се као ново поређење у коме опет

родни простор није исти. Двојство човека динарског порекла са искуством живљења у медитеранском амбијенту остаје двојство перцепције у психолошком, менталитетском и културолошком погледу. Позиција таквих људи је осуђена на несрећу као што ће то бити распоућеност Ђамила или Џем султана између две вере и два непомирљива света. Иво Андрић је при крају опуса шездесетих година у низу ових приповедака изградио нову слику о двојним људима, свету копна и мора који живе једни поред других, али не могу никада да постану једно или да се једни другима прилагодје. Парадоксално је да је Андрић са годинама губио идеју о помирљивости и идеји о другој медитеранској цивилизацији којој треба приближити залеђе Босне и Херцеговине. Андрићева перцепција се кроз лик писара Дражеслава указује као слика о процепу личности између два света или се формирају половични ликови који су једним делом пришли Приморју, а још у себи носе корене планина. Позиција људи на пола је најгора јер ни једном свету више не припадају у потпуности:

Тако, док гледаш заморну, сиву босанску голет, чезнеш за Југом и кајеш се због својих брзоплетих и погрешних судова о мору и Приморцима. И ето, сад си помало, а болно, странац у свом родном крају због којег си се, тамо доле, у пределима под блажим небом, исто тако осећао усамљеним туђинцем. (Андрић 2011: 105)

Повратак у родни крај је једнако болан са искуством живота на Приморју јер су сада перцепција и завичаја и туђег краја измешане, а појединац се изгубио између копна и мора. Последњи закључни пасус у приповеткама „Два записа босанског писара Дражеслава“ је готово идентичан језички, а смисаоно потпуно истоветан претпоследњем пасусу „Предвечерњег часа“. Наво-

димо цитат претпоследњег пасуса из приповетке „Предвечерњи час“ јер је смисао колебљивости човека између копна и мора идентична и у теорији циклуса могли би смо чак ово навести као један од облика јединства мањих приповедачких целина поред јунака и простора који су идентични (Дражеслав и Дубровник): „Тако нас живот, колебљиве и недоследне, обмањује и заноси, па трезни и разуверава, пали и гаси, загрева и расхлађује. Тако нас копно и море додају једно другом, бацају и мрве и троше и глачају, без циља и видљива смисла“ (Андрић 2011: 96). Последњи пасус у приповеци „Два записа писара Дражеслава“ гласи готово истоветно оном из „Предвечерњег часа“: „Тако нас живот, колебљиве и недоследне, обмањује, заноси и разуверава. Тако нас копно и море додају једно другом, и мрве и троше и глачају, без циља и видљива смисла“ (Андрић 2011: 105).

Андрић се још једном и у овим приповеткама показује као писац јасне антрополошке свести о двојствима људи на нашим просторима и још једном свету ка коме се окрећу људи Босне, а коме никако не могу да припадају. Поред верске располућености Андрићевих јунака, унутрашњих немира жена јунакиња разапетих између начела и жеље у низу ових приповедака обележених односом копна и мора налазимо нову дилему и раздор између две цивилизације, динарске, планинске и приморске, медитеранске. Поред јединственог семантичког језгра и антрополошке и историјске одређености човека копна и мора и његове колебљивости Андрић се у наведеним приповеткама појављује као писац бројних верзија целих пасуса што би био предмет текстолошке и семантичке, али анализе фактора циклусних структура. У приповеци „Сусрет“ извор неспоразума између преговарача из Босне и дубровачких госпара је доживљај зиме, годишњег доба које

становници Дубровника не желе да прихвате насупрот босанским трговцима који, боравећи у Дубровнику, жале за правом зимом пуном снегом са огњем у кући. Сви неспоразуми између босанског посланства и представника Дубровника виђени су из перцепције „дијака Дражеслава, родом Бојић“. Тек у овој трећој приповеци Андрић Дражеславу даје презиме Бојић што га дефинише вероватно као Србина, а атрибут дијак указује на средњовековног писара што у претходне две приповетке није било именовано на овакав начин. Сада нови извор неспоразума није више менталитетско питање већ питање верског и статусног порекла. Дијак Дражеслав је видео само у пролазу Луцију, ћерку Марина Лукаревића, угледног трговца. Овај сусрет који је био само кратак и у пролазу оставља још један од облика непокоја људи подељених на два света; Босне и Дубровника. „Дубровачка вејавица“ је четврта приповетка која се везује у микроциклус приповедака о односу Дубровника и Босне кроз перцепцију писара Дражеслава. Поред низа менталитетских разлика, напора да се постане приморцем иако је корен у Босни, сада се пажња усмерава на климатску појаву која није типична за Дубровник. Док су босански посланици преговарали са дубровачким трговцима једне ноћи град је засула вејавица. Та чињеница је збунила Босанце, али Дубровчани ни једним гестом нису показали изненађење. Тако се преко једне издвојене нетипичне климатске појаве указује на особине приморског света да сачува присебност и скрива осећања и расположења као облик менталитетске промишљености и мудрости.

1.4.

Уз један део Андрићевог опуса окренутог ка односу човека Балканског копна који се сусреће са морем и другом културом пратећи и биографска искуства бо-

равка у Херцег Новом и на Хвару налазимо целовитију слику о односу овог писца и Јадрана. За Андрића је овај сусрет два културна модела био од посебног значаја и тај митски судар копна и мора је поткрепљен и историјским истраживањима дубровачких и млетачких архива. Јадран између свог копненог залеђа и пучине је смештен у поезији, приповеткама, путописима, есејима и записима Иве Андрића. Андрићев сан о Јадрану је ближи реалној слици света виђеној дубоким очима приповедача копна, онога који ужива у сунцу и мору, господству Сплита и Дубровника и тај део његовог опуса је развио комплексне дилеме о идентитету човека разапетог између мрачних босанских планина и прозрених далматинских градова. Праве медитеранске слике мора које су само алузија на Јадран су фантазмагоријске у приповеткама „Летовање на југу“ и „Жена на камену“ у којима је Андрић досегао метафизику светлости и мора. Иво Андрић је уз Милоша Црњанског писац који је широком културом и искуством живљења на различитим просторима успео да укаже на чежњу и потребу човека балканских простора да се спусти на море и уђе у другу и вишу цивилизацију са свим дилемама које прате ту духовну и географску сеобу. Последња животна и стваралачка фаза са циклусом приповедака о дијаку Дражеславу Бојићу и Дубровнику показују сву историјску, географску и менталитетску сложеност народа на Јадрану и његовом залеђу. Дуалност јунака на међи ова два света је трагичка нужност Балкана и његових лимеса.

Извори:

Андрић, Иво. *Кућа на осами*. Фототипско издање из 1981. године. Београд: Просвета, 1998. Штампано.

- Андрић, Иво. *Сйазе, лица, йредели*, Фототипско издање из 1981. године. Београд: Просвета, 1996. Штампано.
- Андрић, Иво. *Приче о мору*. Београд: Лагуна, 2011. Штампано.
- Андрић, Иво. *Вечна йрисујносић Њејошева*. Приредио Јован Делић. Андрићград: Андрићев институт, 2017. Штампано.
- Бојовић, Злата. *Иво Андрић и Дубровник*. Приповетке и есеји, приредила Злата Бојовић. Андрићград: Андрићев институт, 2017.

Литература

- Бојовић, Злата. „Занимање Иве Андрића за дубровачке теме“. Злата Бојовић (ур.). *Иво Андрић и Дубровник*. Андрићград: Андрићев институт, 2017, 7-26.
- Делић, Јован. „Петар, камен, луча и море. Десети Андрићев текст о Његошу“. Јован Делић (ур.). Иво Андрић, *Вечна йрисујносић Њејошева*. Андрићград: Андрићев институт, 2017, 101-112. Штампано.
- Јандрић, Љубо. *Са Ивом Андрићем*. Београд: СКЗ 1997. Штампано.
- Караулац, Мирослав. *Рани Андрић*, друго, допуњено издање, Београд: Просвета, 2003. Штампано.
- Ђорђевић, Бојан. „Наративност предела:Андрићеви медијтерански записи“. *Acqa alta Медийтерански йејзажи у модерној срјској и ийталијанској књижевносићи*, зборник радова, Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013. 507-511.
- Ђукић Перишић, Жанета. „Андрић и море“. *Acqa alta Медийтерански йејзажи у модерној срјској и ийталијанској књижевносићи*, зборник радова, Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, 487-505.
- Митровић, Марија. „Други Андрић“, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, Београд: Задужбина Иве Андрића, бр. 26, 2009, 73-118.

- Митровић, Марија. „Црњански на Јадрану, или о природи и историји као вајарима света“. *Acqa alta Медитерански њезажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова. Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, 189-206.
- Митровић, Марија. „Il sole mediterraneo nella poesia di Ivo Andrić. Il SoleLuna press gli slavi meridionali II. Ljiljana Banjanin, Persida Lazarević Di Giacomo, Sanja Roić, Svetlana Šeatović (ур.). Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2017, 169-182.
- Поповић, Радован. *Казивања о Андрићу*. Београд: Слобода, 1976.
- Цвијић, Јован. *Психичке особине Јужних Словена*. Београд: СКЗ, 2006.

Светлана Шеатовић

БРЂАНСКА ТУГА И УМЕРЕНОСТ ПРИМОРЈА – АНДРИЋЕВ ЈАДРАН

Сажетак

У тексту смо анализирали Андрићеву перцепцију Јадрана и мора са аспекта човека копна (Босне). Такав сусрет се тумачи као однос две културе (динарске и приморске) које Андрић и његови јунаци перципирају као облик судара ниже и више цивилизације. У раду смо поделили Андрићев опус на три фазе у којима се приповетке и есеји са темом мора и фанатазмагоријским тренуцима везаним за светлост појављују као ралицити вредносни и семантички судови. Основу песама, приповедака и есеја чине аутобиографски елементи, историјски документи који су били доступни Андрићу у архиву Дубровника и Венеције и имагинарни елементи. Прву фазу представљају песнички радови *Ex Ponto* (1918) и

песме у прози *Немири* (1920) подстакнути аутобиографским искуством и они носе општи став заточеног и прогоњеног човека коме је море једини излаз из таме ратног периода и сопствене таме унутрашњег света. Другу фазу чине есеји, записи „Сан о граду“ (1923), „Летећи над морем“ (1932) и приповетка „Занос и страдање Томе Галуса“ (1931) у којима се поставља основно питање о односу човека копна, Босне и Јадранског мора. Трећу и најсложенију етапу Јадрана као културолошког и антрополошког феномена Андрић је развио у приповеткама од педесетих година: „Предвечерњи час“ (1961), „Два записа босанског писара Дражеслава“ (1963), „Дубровачка вејавица“ (1968/1969), „Робиња“ (1976) заснованих на историјским изворима о писару Дражеславу Бојићу, писару Херцега Стјепана. У овом периоду посебну медитеранску струну у којој се преламају интроспективни светови јунака уз море, које је само из контекста познато као Јадранско море нлазимо у „Жени на камену“ (1954) и „Летовању на југу“ (1959). Овим радом смо показали основу ове, јадранске, линије у Андрићевом опусу која се ослања и на биографско искуство боравка у Херцег Новом и на Хвару у каснијем животном периоду. Преламајући биографско искуство од ранијег до позног животног доба уз историјске изворе у овом раду смо указали на антрополошку сложеност између човека копна и мора коју је Андрић ставио у географски и историјски контекст.